

Маргарита Чабанна

ПІДХОДИ ДО ІНТЕРПРЕТАЦІЇ СУТНОСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У ПЕРЕХІДНИХ КРАЇНАХ

У статті показано, яким чином у межах теорій модернізації, транзиту та інших теорій, які пояснюють причини та сутність політичних трансформацій, може бути досліджено політичні процеси у державах, де відбувається формування демократичних інститутів. Розглядаючи переваги та недоліки вказаних теорій, акцент робиться на можливості врахування взаємодії встановлених формальних інститутів демократії і демократичних цінностей з традиційними інститутами, цінностями та нормами перехідного суспільства. У такому контексті виокремлення дослідниками типів перехідних режимів вважається автором спробою оцінити результат політичних трансформацій.

***Ключові слова:** демократія, авторитаризм, політична модернізація, теорія модернізації, транзитологія, демократичний транзит, політичні трансформації, перехідне суспільство, гібридний режим, політичні інститути*

M. Chabanna. Approaches to the study of socio-political transformations in transitional societies. The article examines approaches to the study of establishing democracy institutions in the theory of modernization, the theory of

democratic transition and some others. There are emphasized the advantages and disadvantages of the mentioned approaches in the context of interconnection between democratic and traditional institutions, values and norms. The consideration of this issue is connected with the classification of so called «hybrid regimes».

Keywords: *democracy, authoritarianism, political modernization, the theory of modernization, democratic transition, political transformations, transitional society, hybrid regime, political institutions.*

Перехід до демократії – від авторитарного або тоталітарного режиму – питання, яке перебуває в центрі уваги вчених протягом декількох десятиріч (хоча потрібно врахувати, що можливими є і трансформації у протилежному напрямі, які, проте, зазвичай є однією з фаз або наслідком власне демократичного транзиту). У нашому дослідженні увагу зосередимо на вказаному векторі політичних трансформацій. З метою зіставлення понять модернізації, демократичного транзиту та трансформації для вивчення їх придатності інтерпретувати сутність суспільно-політичних та економічних перетворень у поставторитарних країнах, розглянемо теорії, які пояснюють причини та сутність політичних трансформацій (з акцентом на перевагах та недоліках їх застосування), та окреслимо класифікації перехідних політичних режимів, створені внаслідок спроби оцінити результати відповідних суспільно-політичних перетворень.

Вивчаючи перехідні режими, вважаємо насамперед потрібним врахування причин відповідних трансформацій, а також їх передумов, що визначає напрям досліджень та пояснює особливості здійснення політичних змін (переважно за допомогою пояснення соціальних та культурних чинників). Причинами політичних трансформацій, у такому контексті, можуть виступати: зменшення легітимності авторитарного/тоталітарного режиму, криза влади, зовнішнє втручання, трансформація політичної культури суспільства тощо. Питанню відправної точки транзиту (та умов, у яких розпочато трансформацію режиму) також має бути приділено увагу, оскільки саме вона визначає ті чинники, які відіграватимуть ключову роль у подальших соціально-

політичних та економічних перетвореннях. Щодо завершення транзиту, визначити його як у часовому, так і у категоріальному вимірі складно. Якщо користуватися понятійним апаратом у межах «чистих» схем, розроблених лише для теоретичного пояснення політичних процесів, – здійснення трансформацій прямує до досягнення рівня консолідованої демократії. Проте на практиці спостерігаємо успішне «завершення» транзиту у суспільствах, де склався прийнятний, з врахуванням необхідності перетворень та наявних традицій, політичний режим, який свідчить про демократичність урядування. Тому чітке визначення завершальної точки транзиту у вивченні трансформаційних процесів є доцільним лише під час формування суто теоретичних схем, за якими (з врахуванням наближення до чистих типів – як авторитаризму/тоталітаризму, так і демократії) оцінюємо рівень демократичності перехідних режимів. Аналогічно, складно уніфікувати риси того політичного режиму, який виступає вихідною точкою політичних перетворень та варіюється від тоталітарного до авторитарного. Проте, на відміну від попереднього питання, врахування його особливостей становить інтерес для дослідників лише під час вивчення перетворень у конкретних країнах. Зазвичай демократичні трансформації вважаються здійсненими з досягненням стабільності функціонування у суспільстві демократичних інститутів та формуванням громадянської політичної культури. Водночас, досліджуючи процес здійснення політичних трансформацій у перехідному суспільстві, найбільшу увагу вчені приділяють їх етапам, виокремлюючи фази лібералізації, демократизації, соціалізації тощо з врахуванням нелінійності відповідних перетворень, що зумовлює «неповерненість» до попереднього способу функціонування політичної системи.

Загалом можемо стверджувати, що спроби пояснення причин та сутності політичних трансформацій зумовлюють виникнення відповідних теорій, а спроби оцінити результат цих трансформацій спричиняють створення класифікації перехідних режимів.

Насамперед, вивчаючи перехідні режими, враховуємо як причини відповідних трансформацій та їх передумов,

так і особливості етапів здійснення демократизації та тих цілей, які має бути досягнуто внаслідок транзиту для кожної конкретної держави. Це зумовлено наявністю різних політичних традицій, умов історичного розвитку країн, їх соціокультурних рис. Тобто, потреба брати до уваги ці чинники визначає напрями досліджень та їх спрямованість на врахування особливостей здійснення політичних змін. Для пояснення сутності відповідних перетворень протягом ХХ ст. запропоновано декілька теорій, формування яких спричинено відповідними трансформаціями у країнах Азії, Африки та Латинської Америки, Південної та Східної Європи. У контексті розгляду вкажемо деякі переваги та недоліки наявних підходів до дослідження, які свідчать на користь їх застосування або доводять потребу подальших теоретичних розробок

Розвиток, починаючи з 50-х рр. ХХ ст., теорії модернізації, згідно з якою перехід від традиційного до сучасного суспільства насамперед пов'язано з формуванням ліберально-демократичних інститутів, правової держави та громадянського суспільства, є однією з перших спроб вивчення демократичних трансформацій. У цей період С. Ліпсет, Д. Лернер, С. Гантінгтон, Д. Растоу, А. Турен, М. Леві, Д. Ептер, Е. Шиллз, Т. Парсонс, Н. Смелзер, інші вчені спробували пояснити спричиненість політичних трансформацій соціальними та економічними змінами*. Поняття

* Вихідною точкою при цьому є традиційне суспільство – статичне, орієнтоване на спрощені форми економічного відтворення, – притаманними для нього є нетерпимість до радикальних змін, регламентація політики традиціями та звичаями, наявність стійких зразків політичної поведінки, аполітичність та некритичність населення по відношенню до влади, низький рівень інституціоналізації соціальної та політичної системи, велика роль авторитету тощо. Натомість сучасне (у теорії – індустріальне та постіндустріальне) суспільство є динамічним, для якого властиві адаптованість до змін, відносна стабільність та гнучкість внутрішньої структури, високий рівень спеціалізації політичних інститутів та диференціації їх функцій, орієнтація на консенсусне вирішення питань, не просто сприйняття, а ініціювання громадянами політичних, економічних, суспільних, культурних змін [9, с. 33–34]. Водночас існує інший підхід, який пропонує широке визначення

модернізації є доволі широким і позначає не лише політичні зміни, враховуючи взаємодію економічних, політичних, соціальних, культурних чинників у переході від традиційного до сучасного суспільства, коли первинними під час здійснення демократичних трансформацій є економічні чинники, а саме – економічне зростання. В історичному контексті органічна або первинна модернізація відбулася ще у XVI–XIX ст. у країнах Західної Європи та Північної Америки з запровадженням парламентської форми правління, закріпленням принципу поділу влади, становленням партійних систем – змінами, чинниками яких є об'єктивно зумовлені соціально-політичні та економічні умови розвитку країн. Другий етап модернізації властивий для держав Східної та Південної Європи, Росії, Японії, Туреччини; третій етап – для країн Азії, Африки, Латинської Америки. Саме ці два етапи є «модернізацією навздогін», коли модернізація є процесом із заздальгідь визначеною метою, на відміну від «стихійних» трансформацій, коли становлення демократичних та ринкових інститутів, впровадження нових норм, цінностей тощо відбувалися поступово, відповідно до умов історичного розвитку та потреб суспільства. Проте навіть зумовленість необхідності здійснення модернізаційних процесів об'єктивними потребами розвитку країни не гарантує їх узгодженість з наявними практиками політичної взаємодії, «вписаність» у історичний та суспільно-політичний контекст. Для багатьох країн модернізація, як і власне демократизація, є процесом вторинним, сутністю якого виступає повторення або наслідування досвіду інших держав, які пройшли відповідні етапи як політичного, так і економічного розвитку. Це спричиняє якщо не конфлікт нових та старих інститутів, норм, цінностей, то принаймні складність їх узгодження, оскільки готовність політичної і економічної систем, а також суспільства, до впроваджуваних змін є доволі різною. Зокрема, про певні складнощі

поняття. На думку М. Михальченка, поняття "модернізація" варто використовувати не лише для пояснення переходу від традиційних до сучасних суспільств, але і для пояснення «вдосконалення» сучасних суспільств [4, с. 19].

можемо стверджувати, коли йдеться про відповідну трансформацію політичної культури суспільства. І якщо здійснення стихійних або органічних перетворень може бути пояснено теорією модернізації, то вивчення особливостей «модернізації навздогін» потребує певного розширення вказаної теорії. А саме: вивчення змісту перетворень під час здійснення «модернізації навздогін» потребує приділення уваги національній специфіці – тим політичним відносинам, формам взаємодії, суспільній свідомості тощо, які є традиційними для конкретного суспільства. Це дозволить визначити межі та способи впровадження нових інститутів, норм політичної взаємодії, цінностей тощо.

Отже, враховуючи вищенаведене, у контексті суперечливості використання теорії модернізації для пояснення відповідних суспільно-політичних змін варто звертати увагу на питання 1) оцінки цілей та результатів модернізаційного процесу у контексті його сприйняття як лінійного процесу з чітко визначеною метою відповідного розвитку; 2) джерел модернізаційних процесів, які визначають стихійність або цілеспрямованість відповідних змін; 3) штучності модернізації у деяких країнах, де її здійснення ми називаємо «модернізацією навздогін».

Унаслідок вказаних суперечностей згодом деякі з авторів теорії модернізації виступили її критиками [11]**, піддаючи сумнівам твердження про спричиненість демократизації процесом економічного зростання. Натомість вони доводили існування протилежного вектора трансформацій, коли саме запровадження демократичних інститутів веде до економічного зростання. Окрім того, оскільки розвиток теорії модернізації відбувався насамперед паралельно зі здійсненням процесів демократизації, її кри-

** Як політологи, так і економісти здійснюють перегляд теорії модернізації, ілюструючи положення про те, що економічні зміни не завжди спричиняють успішну демократичну трансформацію, численними прикладами. Наприклад, економічні реформи у Китаї та В'єтнамі не призвели до відповідних політичних перетворень, що ставить під сумнів залежність політичних реформ від зовнішньоторговельних чинників, надання фінансової допомоги, позик, спрямованих на покращення економічного становища відповідних країн.

тику зумовлено саме процесами «зворотних» демократизацій, які відбулись у період їх «третьої хвилі». У такому контексті вчені [20; 21] показують відмінності між результатами впливу ендогенних та екзогенних чинників, коли за наявності перших – економічний розвиток країни збільшує імовірність демократизації у країні, за наявності другого типу чинників – економічний розвиток сприяє зміцненню встановлених демократій [18, с. 786]***.

Окрім того, нехтування потребою враховувати специфіку розвитку окремих країн призвело до вживання понять контрмодернізації, псевдомодернізації, неомодернізації тощо. Зокрема, поняття «контрмодернізація» вчені, у тому числі відомий автор теорії А.Турен, почали використовувати у 70–80-ті рр. ХХ ст. для пояснення «недоцільності використання модернізації західного зразка як універсального механізму для незахідного світу без урахування соціокультурних особливостей кожної окремо взятої країни» та необхідності «збереження в умовах реформування відсталих країн їхніх національних культури, ідентичності, традиційних способів життя» [9, с. 35]. В цілому, критиками поняття модернізації та розробниками таких понять, як неомодернізація, контрмодернізація, постмодернізація, є Р. Пребиш, Р. Франк, Ф. Кардозо, Т. Дус Сантус, Р. Ставенхаген, О. Фальс Борда, М. Каплан, С. Гантінгтон, В. Хорос – переважно представники країн, де у певні періоди відбувалися спроби здійснити вторинну (або штучну) модернізацію. Окрім того, варто вказати структурну модель демократизації, розробниками якої вважають С. Гантінгтона, К. Реммера, Т. Карла, А. Пшеворського та інших вчених, котрі не наполягають на прямій залежності процесу демократизації від економічних, культурних та освітніх чинників, сукупність яких відрізняється для різних країн; та процесуальну модель, у якій також зроблено акцент на національних особливостях, контексті перетворень та ролі випадковості у формування суспільних і політичних інститутів.

*** Отже, на думку вказаних вчених, демократичний транзит мало залежить від економічних реформ, проте демократичні інститути є більш стабільними у країнах з високим рівнем економічного розвитку.

Тобто, сучасна теорія модернізації пояснює модернізаційний процес у тому чи іншому суспільстві як такий, що спрямований на поєднання нових та традиційних для відповідного суспільства політичних інститутів, цінностей тощо. На сучасному етапі відбувається розробка поняття постмодернізації, яке спирається на ідею про основну роль не політичних, а культурних та ціннісних змін та передбачає успішне здійснення політичних та економічних перетворень зі збереженням суспільством власної ідентичності. Окрім того, теорія постмодернізації набуває популярності у країнах, де відбувається штучна модернізація, оскільки деякі дослідники пов'язують цей процес не лише з реформуванням, а і з відмовою від ідентичності****. Потребу застосування поняття постмодернізації окреслив Р. Інгларт, оскільки нові соціальні перетворення у сучасних державах не може бути пояснено теорією модернізації [2, с. 268]. При цьому деякі прихильники цього підходу (якими є С. Гантінгтон, В. Хорос та інші) звертають увагу на досвід країн, які здійснили успішні перетворення зі збереженням власних традицій. Проте, на думку українського вченого М. Михальченка, оскільки, як вказано вище, поняття модернізації варто використовувати для пояснення як переходу від традиційних до сучасних суспільств, так і «вдосконалення» сучасних суспільств, «модернізаційний підхід можна і потрібно поширювати і на сучасні західні та незахідні суспільства. Тоді відпадає необхідність у розмитих концепціях «постмодернізації», що знижують точність політологічного, економічного і соціологічного аналізу» [4, с. 19]. Такі розробки в межах теорії модернізації та її доповнення свідчать про прагнення пристосувати наявні підходи до сучасних потреб дослідження, пов'язаних з посиленням наслідків неврахування відмінностей держав тих регіонів, де демократичні традиції не є установленими, від розвинених демократій.

Суттєво долає деякі недоліки модернізаційної теорії розроблена у 70–80-ті рр. ХХ ст. теорія демократичного

**** Про відмову від ідентичності пише російський дослідник В. Межуєв [3]

транзиту (вченими – у тому числі представниками теорії модернізації, – які водночас почали виступати авторами теорії транзиту), засновники якої стверджують, що процеси демократизації у різних регіонах мають відмінності, оскільки «до демократії можливо йти багатьма шляхами» [8, с. 590], коли не обов'язковим є перехід від авторитарного режиму до демократії; існують численні чинники, які впливають на перебіг і результати транзиту; та, з переходом демократії «у фазу консолідації, дедалі частіше виявляються неповторно-специфічні особливості реакцій конкретних соціумів на демократичний виклик» [9, с. 20]. Незважаючи на те, що транзитологія як напрям політичної науки ***** виникла ще у 70-ті роки ХХ ст. ***** та пов'язана з трансформаційними процесами у країнах Східної Європи, в Іспанії, Португалії, Греції, країнах колишнього СРСР, – досі точаться суперечки стосовно визначення тієї «точки», якої повинні досягти перехідні режими. При цьому є і дискусії, зумовлені потребою врахування різних чинників становлення демократії, особливо у пост-соціалістичних державах *****. С. Гантінгтон виокремив лінійну модель транзиту, притаманну західним країнам та пов'язану з обмеженням монархії, розвитком парламен-

***** Тут потрібно навести найвідоміші дослідження, здійснені Ф. Шміттером, Г. О'Доннелом, Дж. Талмоном, Х. Лінцем, А. Степаном, В. Меркелем, Т. Карлом та іншими вченими. Витоки транзитології дослідники вбачають у працях А. де Токвіля.

***** У цьому контексті потрібно вказати насамперед статтю Д. Росту «Перехід до демократії: до питання про динамічну модель» (1970) [8].

***** Напр., В. Гельман, використовуючи класифікацію Д. Хелда [16], пише, що дослідники процесу переходу до демократії (такі як С. Гантінгтон, Ф. Шміттер, Т. Карл) переважно орієнтуються на одну із схем: одномірну схему Шумпетера – «змагальницький елітизм», коли критерієм демократії є заміщення державних посад шляхом проведення вільних та чесних виборів [10, с. 355]; або двомірну схему Р. Даля (йдеться про «поліархію»), коли критерієм демократії є конкуренція та участь [14, с. 2–6], а також громадянські та політичні права і свободи [1]. Ці критерії, по-перше, лише частково присутні у розглядуваних державах, а по-друге, потребують врахування особливостей змістовного наповнення.

таризму, розширенням прав громадян; циклічну модель транзиту, притаманну багатьом країнам Азії, Африки та Латинської Америки та пов'язану з чергуванням авторитарних та демократичних режимів у державі в умовах періодичного захоплення влади, низького рівня легітимності влади у державі та відсутності громадянської політичної культури; діалектичну модель, притаманну Іспанії, Португалії та Греції і також пов'язану з почерговим зменшенням та зростанням рівня демократичності політичного режиму, яке (в умовах економічної розвиненості країни, наявності таких рис політичної культури, як індивідуалізм, раціоналізм, високого рівня освіти) у підсумку призводить до встановлення стабільної демократії [17]. Д. Растоу є одним з авторів динамічної моделі політичної трансформації, яка спирається на твердження про нетотожність чинників встановлення та функціонування демократії та врахування політичного контексту, оскільки вихідним пунктом у процесі демократизації є «авторитарний статус-кво», який передує йому, особливості старого режиму та соціальні умови, які сприяли формуванню авторитарної системи – «старому суспільству» [7, с. 645–646].

Ширшим поняттям, ніж поняття модернізації або транзиту, є поняття політичних трансформацій, яке прямо не вказує на вихідну точку та мету перетворень, дозволяючи визнавати роль національних особливостей держави, проте передбачає, що у вказаній державі наявними є спроби демократичних перетворень, спрямованих на зміну політичного режиму. При цьому, деякі вчені застерігають від спрощеного розуміння процесу трансформацій як «перехідного періоду» та вважають необхідними «теоретичні розробки, адекватні реальному стану суспільно-політичного та економічного розвитку за умов переходу сучасного світу від індустріального до інформаційного суспільства» [9, с. 9]. Трансформаційні процеси передбачають зміни політичної системи, суб'єктів політики, політичної культури і свідомості на рівні як окремих осіб, так і всього суспільства. Суттєвим є внесок у дослідження і українських вчених. В. Горбатенко пропонує таке визначення поняття трансформації: «Історично зумовлений процес подолання суспільних, політичних і структурних супе-

речностей і проблем певної системи шляхом її виходу за рамки власної соціальної організації, що передбачає кардинальну зміну напрямів її розвитку, способу мислення на рівні всього суспільства, характеру діяльності його суб'єктів» [9, с. 10–11]. Внаслідок політичної трансформації, як слушно зазначає М. Михальченко, «відбуваються зміни в соціальній, економічній та духовній структурах суспільства, які, своєю чергою, можуть або динамізувати, або гальмувати політичні зміни» [6, с. 667]. В. Солдатенко у дослідженнях трансформаційних процесів пропонує звертати увагу на такі аспекти: 1) трансформація соціальної структури населення в умовах зміни соціалізації особистості тощо; 2) трансформація політичної системи, політичного режиму та «політичної людини»; 3) трансформація власності (приватна – державна – плюралістична за формою) та її вплив на процеси «звуження–розширення публічного простору» і розвитку громадської ініціативи в умовах вивільнення особистості від тотальної державної фінансової залежності [9, с. 7–8].

Оскільки важливим об'єктом дослідження типів демократій у перехідних суспільствах є постсоціалістичні країни, в українській, як і у зарубіжній, політичній науці вивченню процесів демократизації приділено велику увагу. У такому контексті дослідники зважають на специфіку посткомуністичних та постсоціалістичних режимів (насамперед стосовно масштабності перетворень), яка спричиняє складність їх порівняння з іншими авторитарними режимами [12; 15; 19; 22]. Так звана багатомірність посткомунізму, про яку пише М. Макфол, сприяє розвитку різних інтерпретацій перехідного періоду (як демократизації авторитарного режиму, трансформації політичної системи зі збереженням традиційних рис тощо) [5].

На думку В. Горбатенка, демократизація на пострадянському просторі відбувається з уповільненою трансформацією свідомості населення «від прагнення до утвердження демократичних прав і свобод до змагання за економічні блага»; відмінностями «в досвіді демократичного співжиття й нерозуміння основною масою населення диференційованого характеру демократичних процесів»; надмірною фрагментацією суспільно-політичного життя, «що особливо виявля-

ється в мультипартійності, відірваності партійно-політичних інтересів від істинних прагнень суспільства»; складним характером «переорієнтації реформаторських зусиль від більш простих форм політичної демократизації до значно складніших, пов'язаних з необхідністю економічного реформування суспільства» [9, с. 19–20]. Особливості перебігу перехідного періоду в Україні супроводжують, як вважають українські вчені: незавершеність «перебудови індустріалізації в напрямі подолання знеособлених економіки й суспільно-політичних відносин і домінування руйнівних тенденцій у співвідношенні з позитивно-твірними»; розпад «єдиного господарського і державного цілого, порушення попередніх соціальних і культурних зв'язків»; «конфліктнонебезпечне зростання слабкості державних структур і конфронтація двох основних гілок у системі штучного поділу влади – законодавчої і виконавчої»; «полісистемна фрагментація суспільно-політичного життя з наявністю критичних суперечностей між етатизмом і неолібералізмом». При цьому сформовано «комплекс авторитарних вимог і пропозицій щодо розв'язання проблем модернізації», таких як: «необхідність зміцнення вертикальних структур виконавчої влади; використання вольових засобів і державного втручання у здійсненні реформ; заперечення демократичних інститутів і процедур за умов надзвичайної економічної ситуації, суспільно-політичного хаосу; апеляції до колективістських цінностей та ідеалів лівоцентристського характеру; прагнення до відтворення методів функціонування адміністративно-командної системи» [9, с. 23–24].

Саме наявність різних результатів політичних трансформацій та відмінності умов їх здійснення і їх етапів у різних країнах спричиняє необхідність типологізації перехідних режимів на підставі чітко визначених критеріїв (для оцінки яких використовують параметри, розроблені численними національними та міжнародними структурами), таких як: демократичність урядування на центральному та місцевому рівнях, дотримання прав та свобод громадян, встановлення верховенства права у державі, ефективне функціонування ринкових механізмів, незалежність судової системи від виконавчої влади у державі, сформованість громадянської культури. Залежно від про-

веденого дослідження можливим є варіювання кількості критеріїв або їх деталізація.

Отже, визначення завершальної точки транзиту для вивчення трансформаційних процесів, як вказано вище, у теорії пов'язано з поняттям консолідованої демократії; натомість вивчення перехідного періоду у поставторитарних державах свідчить, у кращому разі, лише про певне наближення до неї, оцінка ступеня якого і зумовлює створення відповідних класифікацій перехідних режимів. На сучасному етапі є поширеними визначення перехідних, змішаних або гібридних режимів, які поєднують риси автократії та демократії та стосовно яких існують різні підходи до розгляду поняття із врахуванням типу попереднього політичного режиму. Рисами гібридного режиму, за Т. Каротерсом є: недостатнє врахування або ігнорування інтересів громадян; низький рівень політичної участі в період між виборами; часте порушення правових норм; низька легітимність виборів; низький рівень довіри до державних інститутів; в цілому недосконале функціонування держави [13, с. 10]. Розробка нової термінології відбувається у контексті здійснення уточнення визначень або створення «слабких підтипів» для позначення сутності гібридних режимів. Підтипи демократичних режимів, створення яких зумовлено потребою врахування відсутніх рис демократії, виступають як похідні від мінімального процедурного та розширеного мінімального процедурного визначень. Більш деталізований розгляд сприяє використанню поняття «демократії з прикметниками». Йдеться про такі поняття, як керована, тоталітарна, маніпульована, декоративна, часткова, неліберальна, формальна, делегована, імітаційна, ілліберальна демократія, а також квазідемократія, псевдодемократія тощо. Щодо визначення типу перехідного режиму в Україні, для пострадянських держав дослідники часто використовують поняття гібридного режиму (Ю. Мацієвський), делегативної демократії (Г. О'Доннелл), демократії із прикметниками (Д. Кольєр, С. Левіцькі).

Отже, розроблені теорії, з акцентом на результатах змін, вплинули на формування критеріїв класифікації політичних режимів. Особливості розвитку держав з перехідними політичними режимами зумовили виникнення теоретичних досліджень, намагання окреслити спільні

риси транзитного періоду та водночас врахувати відмінності перехідних режимів одне від одного. При цьому, оскільки реалії відрізняються від схем, представлених у теорії, потрібним є уточнення або створення певних підтипів, які ілюструють особливості функціонування режиму та, найважливіше, його наближення/відхилення від чистого типу. У дослідженнях, як правило, йдеться про приділення уваги конституційним засадам режиму та відповідним принципам, що дозволяють об'єктивніше оцінити ступінь наближення політичного режиму до сформульованих теоретичних конструкцій.

Поряд з тим, що приділення уваги різним аспектам демократизації є доволі поширеним як у зарубіжній, так і у вітчизняній політичній науці, обмежене застосування розроблених ще з середини ХХ ст. теорій, які пояснюють процеси демократичних перетворень, зумовлено неврахуванням національної специфіки розвитку окремих держав, потребою шукати моделі, які дозволитимуть пояснити особливості впровадження демократичних інститутів, цінностей та норм у суспільствах, які не пристосовані до їх сприйняття. Тобто, так само, як і для вивчення модернізаційних процесів, розуміння трансформаційних процесів у цілому потребує врахування національної специфіки перехідних країн. Водночас потрібно зважати на те, що з перерахованих аспектів демократизації для кожного суспільства, кожної держави на певних етапах властивими є лише деякі з них. Саме тому виокремлення численних типів перехідних режимів та запропоноване дослідниками поняття гібридного режиму є виправданим, оскільки позначає ті реалії, які є властивими для конкретної держави з урахуванням передумов та чинників перехідного періоду, взаємодії формальних інститутів демократії і традицій, притаманних суспільству, а також умов здійснення політичного транзиту.

1. Гельман В. Постсоветские политические трансформации: наброски к теории // *Общественные науки и современность*. – 2001. – № 1. – С. 55–69.

2. Инглегарт Р. Модернизация и постмодернизация // *Новая индустриальная волна на Западе*. [Под ред. В. Иноземцева]. – М. : Academia, 1999. – 631 с.

3. Межуев В. Ценности современности в контексте модернизации и глобализации / В. Межуев // Информационный гуманитарный портал «Знание. Понимание. Умение». – 2009. – №1. Философия. Политология. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2009/1/Mezhuev/> – Назва з екрана.

4. Михальченко М. Політична реальність в Україні: трансформація, модернізація, революція? / М. Михальченко // Сучасна українська політика: політики і політологи про неї. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2005. – Випуск 7. – С. 18–27.

5. Мельвиль А. Ю. Опыт теоретико-методологического синтеза структурного и процедурного подходов к демократическим транзитам / А. Мельвиль // Политнаука. Политология в России и мире. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.politnauka.org/library/dem/melvil.php>. – Назва з екрана.

6. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко ; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К., 2004. – С. 667.

7. Пшеворський А. Переходи до демократії: лібералізація і демократизація / А. Пшеворський // Демократія : Антологія / Упорядник О. Проценко. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 605 – 648.

8. Растоу Д. А. Переходи до демократизації: спроби створення динамічної моделі / Д. А. Растоу // Демократія : Антологія / Упорядник О. Проценко. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 583–604.

9. Суспільно-політичні трансформації в Україні: від задумів до реалій / В. Ф. Солдатенко (кер.) та ін. ; НАН України ; Ін-т політ. і етнонац. досліджень. – К. : Парламентське вид-во, 2009. – 536 с.

10. Шумпетер Й. А. Капіталізм, соціалізм і демократія / Й. А. Шумпетер / Пер. з англ. В. Ружицького та П. Таращука. – К. : Основи, 1995. – 528 с.

11. Acemoglu D., Johnson S., Robinson J. A. The Colonial Origins of Comparative Development / Acemoglu, Daron, Simon Johnson, and James A. Robinson // American Economic Review. – 2001. – 91 (5). – P. 1369–1401.

12. Bunce V. Should Transitologists Be Grounded? // Slavic Review. – 1995. – Vol. 54, № 1. – P. 111–127.

13. Carothers T. The End of Transition Paradigme // Journal of Democracy. – 2002. – № 13 (1). – P. 10.

14. Dahl R. Polyarchy : Participation and Opposition. New Haven : Yale University Press, 1971. – 267 p.

15. Fish M. St. Democracy from Scratch : Opposition and Regime in the New Russian Revolution. – Princeton: Princeton University Press, 1995. – 300 p.

16. Held D. Models of Democracy. 2nd edition. – Cambridge, UK : Polity Press, 1996. – 380 p.

17. Huntington S. P. The change to change: modernization, development and politics // Comparative Modernization. / Black, Cyril E. (ed.). – New York : Free Press, 1976. – 441 p.

18. Kennedy R. The Contradiction of Modernization : A Conditional Model of Endogenous Democratization / Ryan Kennedy. // The Journal of Politics. – Vol. 72, No. 3, July 2010. – P. 785–798.

19. McFaul M. Post-Communist Politics : Democratic Prospects in Russia and Eastern Europe. – Washington : Center for Strategic and International Studies, 1993. – 132 p.

20. Przeworski A., Alvarez M. E., Cheibub J. A., Limongi F. Democracy and Development: political institutions and well-being in the world, 1950-1990 / Przeworski, Adam, Michael E. Alvarez, Jose Antonio Cheibub, and Fernando Limongi. – Cambridge: Cambridge University, 2000. – 321 p.

21. Przeworski A., Limongi F. Modernization: Theories and Facts / Przeworski, Adam, and Fernando Limongi // World Politics. – 1997. – 49 (2). – P. 155–183.

22. Terry S. M. Thinking About Post-Communist Transitions: How Different Are They? // Slavic Review. – 1993. – Vol. 52, № 2. – P. 333–337.